

ÇEVİRİDE ÖZBETİMLEMENİN ÖNEMİ

Ayşe Nihal AKBULUT*

ABSTRACT

The intention of this article is to emphasize the significance of the description carried out by the translator as part of the process of translation in the form of translator's note, preface, diary, correspondence, etc. When in 1972 James Holmes named the field as Translation Studies he pointed to the fact that every recognized independent field of study should establish its own descriptive field. In addition to the description of a corpus from the point of view of the researcher, a totally different stance, the reflexive angle, namely, self description of the translator not only enhances but also varies the perspective as the viewpoint of the researcher is modified as objective, subjective, that of the outsider or the insider. In fact, it is a long established tradition of the translator's attempt of communication with the reader sharing the experience of translating, as a form of building an independent, new text, *a translatum*. However, this articles suggests the blanket term of "self-description" for such literature and attempts at defining, describing and exemplifying it as one of the essentials for the Translation Studies scholar working in different areas like pedagogy, criticism, history, etc.

* Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü'nde Doç. Dr.

Amaç

Bu yazının amacı çeviribilimde çevirmenin gerçekleştirdiği “özetleme” işleminin önemini vurgulamak, “özetleme”yi bilim dalının betimleme alanı içindeki bir yöntem ya da yordam olarak tanımlayarak adını koymak, “özetleme”nin yayılma alanını belirleyerek, ne olduğunu örnekleyerek, önemini, işe yararlığını irdelemek, tartışmaktır. Çevirmenin çeviri uygulamasına herhangi bir biçimde eklediği açıklama metinlerine özetim metinleri adını veriyorum. Özetim metinleri bir yandan düşünsel yükleriyle kuram alanına, öte yandan, çeviri ediminin içinden doğduklarından, uygulama alanına bakar. Çevirmenin okurla iletişim kurma çabası, kendi varlığını, amacını, edimini tarihe not düşerek belgeleme çabası olarak da nitelenebilir. *Özetleme edimi uygulama alanıyla betimleme alanının kavuşma ya da çakışma noktasıdır.* Bu yazıda, çeviri tarihi boyunca çeşitli adlar altında üretilen bu metin türünün rastlantısallıktan kurtarılarak, adının bir örtü terim ile kuşatılması ve bireysel, gelişigüzel örnekler vermiş olan bu geleneğin dizgeli bir biçimde kurumsallaştırılması, çeviri eğitiminin, çeviri siyasasının bir parçası haline getirilmesinin önemi irdelenecek.

Tarihsel gelişim

Çevirinin tarih içindeki gelişimi çeviri üzerine söylenenlerin geçirdiği evrimin son dönemecinde çizgiselliğini kırarak bir başka boyuta evrildi ve alanın tüm bakış açısı yenilenirken adı da yeniden kondu: Çeviribilim. Bu dönemeç noktasını Holmes’un bilim dalını tanımlayan yazısı ile tarihleyebiliriz. (Holmes (1972) 1988) Çeviribilimi tanımlarken Holmes, çeviriyle uğraşan ya da uğraşmayan kişilerin çeviri için savurdıkları sözde saygın ama çeviri gerçeklerini abartılı bir biçimde ülküselleştiren buyruklardan bunalmış bir uygulamacı ve araştırmacı öbeği adına konuşuyor ve çeviride o güne değin oluşturulan söylemin dışına çıkıyordu. Yasaklama, seçenek bırakmadan zorunlu kılma gibi bir takım kavramlarla, gereklik ve buyrum kipleri gibi anlatım biçimlerini ardında bırakan yeni söylemin ana eksenini üçlü bir yapı oluşturuyordu. Çeviribilimin sacayağı başka alanlarda da çalışmaların temelini oluşturan değişmez üçlü çevrimden oluşuyordu: kuram, uygulama, betimleme. Böylece çevrim can kazanıyor, bu üç dal birbirine yaşamsal bir bağla zincirleniyordu. Yalınlaştırıp indirgersek, şöyle bir döngü oluşuyor: çevirmen (uygulamacı) çevirisini yapıyor, bir üst bakış (betimlemeci) onun yaptıklarını

devşiriyor, çıkarsamalar yapıyor, elde edilen yeni bilgiye dayanarak bir üst bakış (kuramcı) çeviri gerçekleri adına ilkeler çıkarıyor, eski bilgileri tartışmaya açıyordu, çevirmen(uygulamacı) çevirisini bu yeni tartışma ve ilkelerle aydınlanarak farklılaştırmaya başlıyordu. İş bununla kalmıyor, betimleme, uygulamanın başka dallarına da, örn. eğitime, eleştiriye, vb. katkıda bulunuyordu. Çeviri ilişkileri ulamlara ayrılıyordu. Böylece, olabilecek olan (kuramsal), varolan (görgül) üzerinden tartışılarak gereklilikler (zorunlu) belirleniyordu. (Toury, 1985:35; Toury, 1995:14-19.)

Betimlemenin önemi

Holmes bu tarihsel yazısıyla o güne değin çeviriyle araştırmacı olarak uğraşıp onu anlamlandırmaya çalışanların göz ardı ettiği betimleyici çalışmalarını öne çıkarıyordu. Ölümünden sonra derlenen *Translated!* başlıklı kitabındaki yazılarının çoğunda da betimleyici çalışmaların önemini kendisi de bu tür çalışmalar yaparak sergiliyordu. Bu kitaba yazdığı önsözde Raymond van den Broeck, Holmes’u anıyor, tanıtıyor, çalışmalarını anlatıyor ve özellikle de bu kitabın ikinci bölümündeki, yukarıda anılan, çığır açıcı makalesine dikkat çektikten sonra bu makalede başlattığı düşünce akışına uygun olarak, çeviribilimcinin betimleyici çalışmalarının çeviri olgusunu nasıl aydınlatacağını, ancak bunu yapabilmek için kuramla bağıntısını koparmaması gerektiğini doğrulayan araştırmalarını yazıya döktüğünü aktararak şöyle diyor: “(...) *translation studies, with its claims to describe and elucidate the phenomenon of translation, and translations, stands a chance of success only in so far as translation scholars are aware of the interrelations of the various components involved. That is to say that the description of translation and translation processes is an indispensable precondition for all theorizing; that description, in turn, cannot manage plausible theoretical models; and that the practice of translation, finally, is assigned a double role: it provides valuable insights, and it is the touchstone by which hypotheses are tested.*” (Holmes (1972)1988:5) Holmes’un bu çıkışından on yılı aşkın bir zaman sonra, tıpkı Raymond van den Broeck’in kitabın önsözündeki açıklaması gibi çeviribilimciler hâlâ bu işin önemini belirtebilmek için yazılar yazıyor, araştırmacıları betimlemenin önemine inandırmak için kolları sıvıyorlardı.(Krş. Toury 1985:16-42; 1995:21-23) Gerçekten de o günlerde çeviri alanının dayandığı bu sacayağı o güne değin savsaklanan betimleyici çalışmaların boş bıraktığı noktaya iliştilmiş bir koltuk

değneği ile ayakta duruyordu: ülküsel, uygulanamayacak denli düşsel buyruklar; çevirmenin gerçekte neler yaptığını ve bunları neden yaptığını gözlerini kapayan ve bunun yerine onun içinde çalıştığı koşulları hiçe sayarak, çevirmenin neler yapması gerektiğini buyuran bir bakış açısı. (Gölgesi günümüze vurmuş, kimi çeviri eleştirilerinde bugün bile işittiğimiz türden, gerçekliği köşeye sıkıştıran zorunluluklar: Son günlerdeki örnekler için, Gönül Suveren... domino... Pereg... Kayboluş... Tolkien... 1453... vb. gibi adları çevrimiçi *Çeviribilim Dergisi* sayfasındaki arama motoruna yazdığınızda bu bakış açısının birçok örneğini bulabilirsiniz. (www.ceviribilim.com) Oysa, üretilenlere önyargılara kapılmadan, olguların içinden bakmanın yolu yöntemi de vardı. Örneğin, yine hammadde dil olan ve çok yakın bir zamanda kendi kimliğini tanımlayıp özerkliğini açıklamış olan, bu alana da en yakın düşen başka bir alanda, dilbilimdeki bütüncü çalışmaları, betimlemeler almış yürümüştü. Örneğin, daha 1943'te Kopenhag Dilbilim Çevresinin kurucusu ve glosematik kuramının babası Louis Hjelmslev, *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse* (Dil Kuramının Kuruluşu Çevresinde) adlı yapıtında kuramsal bir bakışla kavramlar ve yöntemler önerirken betimlemenin de bu alandaki yerini belirler. *Dil Kuramının Temel İlkeleri* başlığı ile Fransızcadan Ayşe Eziler Kıran'ın dilimize çevirdiği bu yapıttan betimlemenin daha o tarihte dilbilim çalışmalarındaki önemli konumunu anlıyoruz. "*Dil kuramı metinlerle ilgilenir; amacı da metnin çelişkisiz ve tümü kapsayıcı bir betimleme aracılığıyla tanınmasını sağlayacak yöntemi belirtmektir. Bu kuram ayrıca, tasarlanan nitelikteki tüm öteki metinlerin nasıl tanınabileceğini göstermeli; bu tür metinler için kullanabileceğimiz araçları sağlamalıdır.*" (Rifat, M.1983:88) "*Dil kuramı ve görgüllük başlığı altında da betimlemenin önkoşullarını, niteliklerini belirler, araştırmacıya ölçütler koyar: "Betimleme çelişkisiz, tümü kapsayıcı ve elden geldiğince yalın olmalıdır. Betimlemede çelişkisizlik, tümü kapsayıcılıktan, tümü kapsayıcılık da yalınlıktan önde gelir.*" (Rifat, M.1983:84) Bir tek bu kısıtlı örnek bile varlığını yeniden gözden geçirerek özerkliğinin ayırına varan ve kavramlarını, söylemini, kuramını ve yöntemlerini oluşturan çiçeği burnunda dilbilim alanının betimlemeyi nasıl can alıcı bir noktaya oturttuğunu yansıtıyor (Rifat, M.1983: 73-99) Örneksene yoluyla yüzümüzü çeviribilime döndürdüğümüzde, çeviri olgusunun ardındaki gerçeklerin de belli ki bu tür araştırmalarla su yüzüne çıkacağı görülebiliyordu.

Betimleme Edimi

Betimleme çalışmaları, çeviribilimin özerklik yolculuğunda örnek aldığı dilbilim gibi başka araştırma alanlarının da vazgeçilemez önemdeki etkinliklerindedir. Holmes çok erken bir tarihte çeviri betimleyicileri için bir yöntem ve örnek arayışı içinde botanikçileri örnek veriyor ve onların, Linnaeus'in bitki betimleme dizgesini, olası eksiklikleri başlangıç için göz ardı ederek, bir ortak noktadan yola çıkabilmek için nasıl temel aldığını belirtiyor. ((1972) 1988:90) Çeviri edimi için önsel kurallar koymak yerine olguların ardındaki gerçeklere ulaşabilmek için Holmes'un çeviribilimcilere gösterdiği bu yol, betimleme yöntem ve yordamlarını gerektiriyordu. Bunun birkaç örneğini, Holmes'un "Describing Literary Translations: Models and Methods" adlı yazısında((1972) 1988:81-93); Kitty M. van Leuven-Zwart'ın *Don Quijote* çevirileri için geliştirdiği betimleme yönteminde ((1983) 1990:56-64) ve ülkemizde çeviribilim araştırmacılarının en çok başvurdukları ve bu amaç için en elverişli ve saygın buldukları yordam olan Lambert & van Gorp örnekçesinde (1985) görebiliriz. Zaman içinde betimleme uygulamaları çığ gibi büyüdü. Araştırmacılar belgelik ve veri tabanı oluşturmak üzere üretilen betimlerin yanı sıra başka amaçla üretilen metinlerin (örn. eleştiri, araştırma, tez, vb.) bir parçası olarak da betimlemeler yapıyordu. Örneğin, ülkemizde 1990'lı yıllarda Boğaziçi Üniversitesinde, Işın Bengi Öner kuram dersinde betimleyici kuramları işliyor ve bitirme projelerinde betimleyici çalışmaları yönlendiriyordu. (Dizdar 1992) İstanbul Üniversitesinde betimleyici çalışmalara yer veriliyordu; örneğin, Mine Yazıcı'nın çeviri eğitimiyle ilgili yayınların erek odaklılık açısından irdelenmesi üzerine çalışması bunun dikkate değer örneklerindedir.(Yazıcı 2001) Böylece ülkemizde çeviride özellikle yakın tarih araştırmacıları için son derece varıl veri tabanı oluşuyordu. Betimleyici çalışmaların örneklerini, gerek lisans, gerekse lisans üstü düzeyde, akademik yayınlarda ve bunların dışına da taşarak daha gündelik kaynaklarda da görmekteyiz.

(Örn. Krş. Bengi Öner 1999; <http://www.transint.boun.edu.tr/>: Çeviribilim Bölümü yüksek lisans, doktora tezleri; <http://www.istanbul.edu.tr> : Çeviribilim Bölümü yayınları; Varlık Dergisi Temmuz1992)

Çeviri Araştırmacısının Betimleyici Yöntem ve Yordamları

Çevirmenin araştırma teknikleri arasında çok önemli bir yer tutan betimleyici çalışmalar uygulamalı çalışmaların da en önemli gereçlerinden olmuştur. (Krş. Kiraly 1995; Tirkkonen-Condit 1991 (Tourey, Lörscher, vb.) ;Tirkkonen-Condit & John Laffling (eds.)1993)

Betim metinleri oluşturabilmek için yapılan artsüremli çalışmalar, çevirmen dışında başka bir gözden bakılarak gerçekleştirildiğinde buna çevirmenin normlarının ve koşullarının yeniden kurulması çalışması adını veriyoruz.(*Reconstruction*) (Krş. Lambert & vanGorp 1985) Betim metni ister eşsüremli ister artsüremli olarak yapılabilir. Çevirmenin gözünden gerçekleştirildiğinde ise çevirmen tutanakları yoluyla gerçekleştirilebilir. (*Talk aloud protocols, Think aloud protocols*) Bilişsel süreçlere ayna tutan ve her biri geniş bir araştırma konusu olacak bu yöntemleri ele alıp yararlı ya da yararsız yönleriyle tartışarak, özbetimlemeyle ilişkilerini kurmak başka ve geniş bir araştırmanın konusu olacaktır.

Eski bir yönteme yeni bir yaklaşım ve değerlendirme: *Eski ağıza yeni taam*

Yukarıda anılan iki yöntemden tutanaklarla yapılan betimlemeye önemli bir ek de “özbetimleme” olacaktır. Özbetimleme betimleyici alana dizgeli ve düzenli olarak eklenmesi gereken bir yöntem olarak değerlendirildiğinde bu alanın araştırmacılarına hem artsüremli hem de çevirmenin gözünden öze dönük bir araştırma kaynağı oluşturacaktır.

Özbetim metinlerini ulamlayacak olursak bunları

a) doğrudan bildirimler

b) dolaylı bildirimler olarak iki ayrı başlık altında toplayarak adlandırabiliriz.

Örneklesek:

a) çevirmenin notu, çevirmenin önsözü, çevirmenin diyecekleri, benzeri üst metinler, yazılı ya da sözlü çevirmen tutanakları, açıklamalar, anılar, söyleşiler, yazışmalar, bildirgeler, vb.

b) kimi yerde söylenmemiş olanlar, suskun kalışlar, örneğin, kapak sayfasında çevirmen adının olmaması; ayrıca söylenenlerin söyleniş biçimi, örneğin, çevirmenin kimlik bildirimi: Türkçe söyleyen, özgün dilinden çeviren, Çevirmen, Türkçeye çeviren, Türkçeye aktaran, vb. bilgiler (Krş. Lambert ile Van Gorp, 1985)

Aslında, örneğin, yazın çevirisi tarihine bakıldığında özbetimlemenin düzyazı ya da konuşma, türlü anlatım biçimlerine; önsöz, şiir, dipnot, günce, mektup, yazışma, vb. gibi çeşitli metin türlerine bürünmüş ve itiraf, başkaldırı, özeleştirme, açıklama, savunma, bağış dileme, suçlama gibi türlü biçimleri yansıtan ve çeviri metinle her türlü konumda bağ/köprü kuran, çeviribilimci terimleriyle söylersek, metniçi büyük ölçekli yapıdaki özellikler, metinlerarası ilişkiler, dizgelerarası ilişkiler gibi; (Lambert, José & Hendrik Van Gorp.1985: 52-3) ya da göstergebilimci bakış açısıyla Gérard Genette'in terimleriyle konuşursak, öte-, ara-, ileri-, yan-, ön-, üst-metin biçimleriyle (Rifat. 2007: 218) çok önemli ve saygın örneklerine hemen rastlarız. Gerçi, örneklerin yalnızca bu tür yazınsal metin türleriyle ve uzlaşımlarıyla sınırlı kaldığını düşünmek de yanılıcı olur. (Bkz. Örnekler ve Ekler)

Özbetim metinlerinin içeriği çoğunlukla çevirmenin sezgisel olsun ussal olsun, çeviri edincine dayanarak aldığı çeviri kararlarını aydınlatacak bilgiyi yansıtır; ayrıca, yazar ile ya da yayınevi ile ilişkilerini, gerek çevirmen hakları açısından söz ve karar hakkı, bilgilendirilme hakkı, ücretlendirme, sözleşme gibi konuları, gerekse çevirmenin yayınevine sorumlulukları ile yayınevi siyasasını, dönemin çeviri normlarını açığa çıkaracak bilgiyi kapsar.

Özbetimlemenin önemi ve gereği

Özbetimleme kimler için yararlı olacak sorusunun yanıtı geniş bir yelpazeye açılıyor: çeviri araştırmacısı, çeviri eğiticisi, çeviri tarihçisi, çeviri eleştirmeni, çeviri uygulama sürecine katılan herkes: çevirmen, yayınevi, yayına hazırlayan, düzeltmen, vb. gibi çeviri işlemi gerçekleştiren, bu oyuna katılan tüm oyuncuların, özbetim metinlerinin varlığıyla kendi kararları ve edimleri saydamlaşacağından, haksız eleştirilere uğrama olasılıkları azalacaktır.

Bu yazıda özbetim metinleri başlığı altında toplanan bu tür metinlere, *Çeviri dillerin dili* adlı kitabının Çeviri Eleştirisi başlıklı VII. Bölümünde Akşit Göktürk de değiniyor ve bu metinlerin çeviri eleştirisi yapmak isteyenlerin işini

nasıl kolaylaştıracağını belirtirken şöyle diyor: “*Kaynak metnin, bütün bu belirtilen etkenler açısından ayrıntılı bir çözümlemesini yapan eleştirmen (...) çevirmenin hangi sorunlarla karşılaştığını, hangi çözümlere başvurduğunu, çözümlerin yerinde olup olmadığını araştırır. (...) Gerçekte eleştirmen burada çevirmenin önsözünden ya da metne yazdığı notlardan büyük ölçüde yararlanabilir.*” (Göktürk (1986) 1994:91.)

Ayrıca, özbetitlemenin bir başka yararı da bu öz eleştiriye, öz açıklamayı yapana değin var olmayan, adı sanı duyulmayan, sesi çıkmayan çevirmenin bundan böyle bu sayede görünür, işitilir hale gelmesi olacaktır. Bu olguyu benzetmeli anlatırsak, çevirmenin kendini görmek için aynaya düşürdüğü imgenin kendi varlığının kanıtı olması ve onu göstermesi, diyebiliriz. (görünürlük/işitilirlik için Krş. Arrojo 1995; Venuti 1995; Hermans 1996; Karadağ 2005)

Özbetitlemenin kurumsallaşması nasıl gerçekleştirilebilir?

Özbetitleme yayınevi siyasasının bir parçası olarak belirlenebilir; eğitim kurumlarında tartışılır ve böylece temelleri atılarak kavramsallaştırılır ve yöntem önerileriyle çeviri olgusunun bir parçası haline dönüştüğünde, çeviri sürecinin resmi bir parçası olması için ilk adımlar atılabilir. Bu tür çalışmalar çoğu çeviri dersine şimdiden yansımış durumdadır. Eğitici, örneğin, çeviri uygulaması dersinde bir çeviri görevi tanımlı yaptığında, çıkan ürünü, *translatum*'u doğru değerlendirebilmek için görevi gerçek bağlama oturtmaya çalışır ve uygulamacı çevirmen adayından, yine aynı nedenle, çoğunlukla bir açıklama metni, amaç tanımlaması ve çevirmen kararlarının betimini, kısacası bir özbetitleme metnini de ister.

Özbetitleme Metinlerine Örnekler

Birkaç çarpıcı örneğe ve bunların çeviribilime katkısına değinmek istiyorum; ayrıca değişik metin türlerinde yazılmış, ya da ilginç gerçekleri yansıtan öteki özbetitleme örnekleri için bkz. Ekler.

a) Ç. N. : Çevirmenin Notu

W. Shakespeare'den dilimize kazandırılan birçok *A Midsummer Night's Dream* çevirisinden biri, *Bir Yaz Dönümü Gecesi Rüyası* (2. basılış) (çev.

Nurettin Sevin. Ankara MEB 1962.), ilginç özbetitleme örneklerinden birini içermekte. 10 sayfalık önsözde çevirmen ayrıntılı bilgiler veriyor. Kitabın çevrilme tarihinin 1933 olduğunu anlıyoruz. Kitabın MEB klasikleri dizisi içinde olması ve genç Cumhuriyetin çeviri planlamasının bir parçası olması, vb. gibi çerçeve bilgilere dayanarak, 130 sayfalık oyunun ardında, 132-226 sayfaları arasında, neredeyse oyun oylumunda açıklamalar ve notlar bölümündeki tam 457 notu yadırgamıyoruz. Batı tiyatro geleneğiyle yeni yeni tanışan bir izleyici ve okur kitlesi için eğitim amacıyla verilen, Elizabeth Dönemi tiyatro geleneğinden, Shakespeare oyunu uzlaşımına değin bilgiler arasına bol bol çevirmen kararları serpilmiş.

Sonuç: çeviri adayı öğrencilere, araştırmacılara, çeviri tarihçilerine bırakabilecek en elverişli belge.

b) Çevirmenin Günlüğü/Anıları

Gabriel García Márquez, Gregory Rabassa için “İngilizce'deki en iyi Latin Amerikalı yazar” sanını yakıştırıyor. Cortázar çevirmeni olarak tanıdığım Rabassa, onlarca Latin Amerikalı yazarın kitaplarını kendi kitaplarına çevirirken yaşadıklarını, içtenlikle yazılmış, saydam, kısa ve öz, son derece eğlenceli bir anı kitabıyla belgelemiştir. *If This Be Treason: Translation and its dyscontents: A Memoir.* (Hainlikse bu: Çeviri ve Hoşnutsuzlukları: Anılar) New York: New Directions Books. 2005. Kitap iki alıntı ile başlıyor: İlki tüm çevirmenlerin ayağına takılan bukağı : “Traduttore, traditore” (Hain çevirmen, dolap çeviren) ; Rabassa bunu *İtalyan kalıpsözü* olarak nitelemiştir ve altına da kitabın adını aldığı, Patrick Henry'den şu alıntıyı eklemiştir: “*If this be treason, make the most of it.*” (Hainlikse bu, tadını çıkar.) 30'u aşkın yazara “ihanetini” anlatan Rabassa çeviri araştırmacılarına önemli bir belge bırakıyor.

Sonuç: araştırmacı için ipucu, çeviri gerçeklerine, çeviri tarihine ilk elden dolaysız belge üretimi

c) Çevirmenin Önsözü/Sonsözü ya da benzeri ek metinler:

Kullanılacak metin ya da özel alan çevirisi için ilginç bir örnek de Anadolu'nun Eskiçağ'daki coğrafya ve tarihini yazan Amasyalı coğrafyacı ve

tarihçi Strabon'un yapıtı *Geographika*'nın Adnan Pekman çevirisi. On yıl arayla yayımlanmış iki çevirisi var aynı çevirmenin:

1. Strabon, 1981 *Coğrafya (Geographika) Kitap XIV-Bölüm II-VI*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No: 2796 (çev. Prof Dr. Adnan Pekman)
2. Strabon, 1991 *Coğrafya: Anadolu. (Kitap XII, XIII, XIV)* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay. (çev. Prof Dr. Adnan Pekman)

Bunlardan birincisi kitabın bir bölümünü içeriyor ve çevirmenin sesi, çevirmenin notları olarak belirtilmemiş ancak, böyle olduğu verdiği üst bilgilerden anlaşılabilir notlarda işitiliyor. Birçok örnekten birkaçını verecek olursak: “ s. 29, dipnot 42: antik yazarlardan örnekler; s.29 dipnot 44: açıkça bir yanlışlık olduğu görülmüyor ‘Nasthes’ olacak; s. 51, dipnot 90 buradaki ‘ya’ nun ‘dan’ yerine yanlışlıkla yazıldığı açıkça anlaşılıyor.” (Strabon 1981)

Öte yandan, ikinci çevirinin başında yer alan çevirmen önsözünde, hem yazara, hem yapıta, hem de çeviriye ilişkin bilgi verilmiş. Çevirinin amacı, metnin bütününe neden çevrilmediği, seçilen bölümlerin seçilme nedeni, karşılaştırmalı olarak yararlanılan öteki çevirilerin kimliği ve kaynak metnin özgün kopyalarının ve çağımızdaki basımlarının durumu, çeviride yapılan terim çalışması ve kitabın okurca alımlanmasını kolaylaştıracak, kaynak ve erek metinlere ilişkin öteki bilgiler ve ek gereçler (örn. harita) bu önsözde belirtilmiş: “Eskiçağ’ın ünlü Coğrafyacısı Strabon’un *Geographika* adlı yapıtının Anadolu ile ilgili kitaplarını dilimize çevirirken güdülen amaç, bu yapıtın Grekçe aslından veya yabancı dillerdeki çevirilerinden yararlanma olanağı bulunmayan Türk okuruna yardımcı olabilmektir. (...) Biz bu çeviriyi yaparak, Anadolu’nun Eskiçağ’daki coğrafya ve tarihini Anadolulu, Amasyalı bir coğrafyacı ve tarihçi olan Strabon’un anlatımıyla bu alanda bilgi edinmek isteyenlere sunmaya gayret ettik. (...) çevirdiğimiz XII, XIII ve XIV. Kitaplar Anadolu ile ilgili olanlardır. Çeviri genelde H.L. Jones’un, Grekçe-İngilizce metni karşılıklı olarak içeren çevirisi ile Tardieu’nün Fransızca çevirisinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Yer ve kişi adları Grekçe ve Latince asıllarına uygun olarak verilmiştir. Çevirinin sonuna eklenen yer, kişi, tanrı adları ve özel deyimlerle ilgili açıklamalı dizin bunlar hakkında kısa bilgiler

verecek nitelikte düzenlenmiştir. Bir de Eskiçağ haritası eklenmiştir.” (Strabon 1991: xi-xii)

Sonuç: Uzmanlık alanında yetkin olan çevirmen, çeviri işleminin yalnızca metnin aktarımıyla sona ermediğinin, okur-metin/yazar köprüsünü kurabilmek için çevirmenin alması gereken öteki kararların da ayırına varıyor. Özellikle uzmanlık metinlerinde, alanın ve çevirinin uzmanı olan özgüvenli çevirmen özbetim yapıyor, kendisini de görünür kılarak okurla yazar arasına giriyor. Konu üzerine düşünce alışverişlerimizde meslektaşım Doç. Dr. Sakine Eruz’un bir gözlemini de burada aktarmak isterim: “Yazınsal alanda özbetim yapmada kararsız kalan çevirmenin, uzmanlık metinlerinde bu çekingenliğini üstünden daha kolay attığını, uzmanlık metinlerinin bu anlamda yazınsal metnin ağırlığını taşımadığını görüyoruz.” (kişisel iletişim; krş. Eruz 2000) (Örnekler için ayrıca bkz. Ekler)

Araştırmanın mihenk taşı: yöntemde güvenilirlik

Özbetim metinleri çevirmenin öznelliği içinden nesnel bulgulara erişme yolunu açtığı için de; araştırmacının hem çeviri olgularının içerisinden hem dışardan bakışı yakalayabilmesinin temelini attığı için de, araştırmanın güvenilirliğini artıran bir yordam. Öte yandan, özbetim metnini üreten çevirmen özdedönük bakışında nesnelliği başaramıyor olabilir, yaptığını sandığı şeyi yapmadığı ortaya çıkabilir. Çoğu kez çağının çeviri söyleminin dümen suyunda açıklamalar yapma eğiliminde olan çevirmen, uygulamalarında putkırıcı da davranırsa bunlardan söz ederken yaygın söylemi aşamayabilir; örneğin, metnini kurarken kolaylıkla verdiği birtakım kararların bilincine varmayabilir, söze dökemeyebilir. Bu yüzden, ilk ağızdan, kaynaktan alınan bilgilerin, özbetimselenen ürüne, başka deyişle, sözü edilen çeviriye de vurularak değerlendirilmesi gereği göz ardı edilmemeli. Bu üst değerlendirme için de yine özbetim metinleri çevirmenin amaçlarını ele verecek, çevirmenin *skoposunu*, öteki diyeceklerini, koşullarını ve normlarını kestirmek açısından ipuçları sunacaktır araştırmacıya. Böylece özbetim, çeviribilimciye yönelik yanlış kestirimleri, önyargılı yaklaşımları engelleyecek, yüksek güvenilirliği olan, değerli, gerçek zamanlı, çeviriyle neredeyse eşzamanlı ve eşbilingli veri tabanı sağlayacaktır.

Sonuç

Özbetikleme, çeviri gerçeklerinin içinden çıkmış, öteden beri çeviri edimine eklenegelmiş bir olgu olmakla birlikte, çeviribilimin ilgi konusu olarak ayırt edilmesi, tanımlanması, ulamlanması, sınırlarının betimlenmesi ama tüm bunlar olmasa da, her ne kılığa bürünmüş olarak ortaya çıksa da, bu geleneğin bir eğitim gereci olarak yeniden değerlendirilmesi çoğunlukla önemsenmemiş bir edim. Hukuk alanının terimleriyle konuşursak, özbetimin çevirmenin *edimi* olmasını, başka deyişle, *yükümlülüğü* olmasını diliyorum. Geçmişten bugüne örnekleri çekinilerek, sakınılarak verilmiş olan özbetim metinlerinin kurumsallaştırılması ve gelenekselleştirilmesiyle birlikte çeviribilim araştırmacısı, çeviri eleştirmeni, çeviri eğitimcisi, çeviri kuramcısı, kısacası çeviribilimci kazançlı çıkacaktır.

EKLER

Araştırmacı gözüyle bakıldığında her biri ayrı bir öykü anlatan, biçimlerinin ve amaçlarının çeşitliliğini sergilemesi açısından ilginç birkaç özbetim metni örneği:

1.

Can Yücel (1926-12 Ağustos 1999)

1991 *Rengahenk*. S. 74. İstanbul: Papirus

Şiir çevirisi ustası bu şiirinde çeviri anlayışını hem örnekliyor hem anlatıyor. Birçok şiirinde şiir anlayışını tanımladığı gibi, bu şiirde de çeviri anlayışını sergiliyor.

İŞTE BU İŞ

Shakespeare

"Beautiful is terrible

Terrible is beautiful" demiş

Bu söz Türkçe şöyle söylenir mi acep?

Güzelden güzeldir gazel

-O düşen sonbahar yaprağı-

Ve müthiş

Benim şiirden şimdiden anladığım işte bu iş.

2.

Elinor Wylie (1885-1928)

Amerikalı ozan, romancı ve Theocritus çevirmeni (*To Apollo and the Muses*) 1923.

Çeviri deneyimini okuruyla şiir yoluyla paylaşıyor.

Brower, R.A. (1959) 1966. *On Translation*. 57. New York: OUP.

Bronze Trumpets and Sea-Water: On Turning Latin into English

Alembics turn to stranger things

Strange things, but never, while we live,

Shall magic turn this bronze that sings

To singing water in a sieve.

The trumpeters of Caesar's guard

Salute his rigorous bastions

With ordered bruit; the bronze is hard,

Though there is silver in the bronze.

Our mutable speech is like the sea,

Curled wave and shattering thunder-fit;

Dangle in strings of sand shall he

Who smoothes the ripples out of it.

3.

Oktay Rifat-Hüsamettin Bozok mektuplaşması

Çevirmen yayıncısına çevirdiği metni seçme nedenini, başlığın çevirisindeki kararlarını açıklıyor. Hem çeviri süreci öncesine hem de sürecin kendisine ilişkin bilgi veriyor. Amacı metinle okur arasındaki iletişim köprüsünü işlevsel olarak kurmak.

Oktay Rifat İçin. Sempozyum. Belgeler. 1999. Yay. Haz. Güven Turan. Mektupları yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel. İstanbul: YKY.

Kardeşim Hüsamettin Bey,

19.1.1952

(...) Superville'in bu şiiri dikkatle okunursa çok sevinebilir. İnsan içinde böyle hakikaten itirazcı bir mahluk var gibidir. Yalnız buna mistik bir mana vermemeli.

Şair şiirin adını Alter ego koymuş ki manası "öteki ben" demek. Siz de şiirin ismini alter ego olarak bırakın; yalnız altına not düşerek; ister yazdığım şekilde (öteki ben) olarak bırakın. Şiiri yazış şeklim aslına uygundur. Bu şeklin de muhafazasını rica ederim. Hürmetler ve sevgiler kardeşim. Oktay Rifat.

4.

Kimi zaman kitabın çevrilmek üzere seçim nedenlerinden başka bir konuya değinmese de çevirmen kitabın önsözünde ürkekçe ve dolaylı da olsa işine değinmeden edemez, yine yüreğini açar okura, ya da kendi yaptığı işe bakış açısının ipuçlarını verir. Kimi zaman çeviriye ilişkin söylenenler birer 'bağışlanma dileğine' ya da savunmaya dönüşür. Kimi zaman ülkenin tarihsel gelişimi içinde antoloji çevirilerinin tek kişilik girişimlerden ortaklaşmacaya doğru yol aldığına kanıtları, vb. çeviri olgularına ilişkin veriler okunabilir bu özbetimlerden.

1945 Sonrası Fransız Şiiri Antolojisi. Hazırlayan: Levent Yılmaz. 1994:11. İstanbul: YKY

Bu Bir Antoloji Değildir

(...)

Bu kitaba alınan şiirler (ne yazık ki türkçe'de poésie ile poème arasında fark yok!), dendiği gibi, yeri ve yer'i gösteriyor. Bu ne demek? Bir şiir, şairi için bir yer tutabileceği gibi, o dilin şiiri için de ve içinde bir yer tutar. Dolayısıyla, sığdırma edimi mümkün olduğu ölçüde genişletilmiştir. Roubaud'nun tek bir dönemle temsil edildiği söylenebilir, ama bunun dışında, ordan buradan, parçala ısırmaya kalkıldığında, tatlar birbirine karışabilir, bütün kitapları çevrilse ne iyi olurdu, ama buna gücüm yetmez, o zaman, sevdiğim, kıymet verdiğim herkesin her şeyini çevirmeye kalkarım ki, insan ömrü bu, zor olur. O yüzden Renga ve bu çeviriler dışında, Roubaud başka bir çevirmen beklemek zorunda. Kusuruma bakmayın.(...)

45 sonrasında yazmış bir çok şair var, nları bileydim, belki unutturdum, ama bilmediğim için, onlar da kusura kalmasınlar, vuslat bir başka bahara, onları da çevirecek olanlar çıkar"

1945 Sonrası İsveç Şiiri Antolojisi. Hazırlayanlar: Lütfi Özkök - Yüksel Peker. 1996:14. İstanbul: YKY

Çağdaş İsveç Şiirine Dair- Yüksel Peker

(...)

"Bir şiir kendi diline bile çevrilemez' diyen şairin işaret ettiği gerçeğin ışığında, bir başka dile çevrilebilir ya da çevrilemez olma özelliği de sınırlandırıcıdır o ülkenin şiirini. Bütün şairleri içine alan bir antolojiden çok, 'seçme şiirler' olarak kabul etmek gerekiyor bu nedenle böyle çeviri çalışmalarını. Kendi döneminde güçlü olan şairlerin yanında gözden kaçmış, ama yine de o ortalamanın çok üzerinde olan şairler de vardır kuşkusuz bu seçmelerin dışında kalmış olan. Çevrilen şairlerin ise 'çevrilebilir' şiirlerine bakarak bir genelleme yapmak pek doğru olmayacaktır. Klasik deyişle, 'kaideyi bozan istisnalar' her zaman olacak ve böyle çalışmaların da eksik olan birçok yanı kalmış olacaktır geriye."

Yine aynı olguya çok çarpıcı bir örnek: Yıllar içinde çevirmen ortaklaşmacılığı eğiliminin nasıl da arttığı incelikli bir anlatımla, az sözcükle ama öz biçemle sezdiriliyor:

Çağdaş İngiliz Şiiri Antolojisi. Cevat Çapan. 1. Basım 1985/2. Basım 2000:8. İstanbul: Adam Yay.

İkinci Baskıya Önsöz

(...)

“On beş yıl önce tek başıma kalkıştığım bu antoloji hazırlama Don Kişotluğunda bu kez beni yalnız bırakmayan çevirmen arkadaşlarıma katkıları için teşekkür ediyor, gelecekte daha eksiksiz bir “Yirminci Yüzyıl İngiliz Şiiri Antolojisi” hazırlayacaklara şimdiden başarılar diliyorum.”

5.

Kullanılabilirlik metin çevirmenlerinin özgüvenlerinin arttıkça özbetime eğilimli olduklarından söz etmiştik. Bunun bir örneği de Ludwig Wittgenstein’in *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı yapıtının çevirmeni **Oruç Aruoba**.

Ludwig Wittgenstein

1985 *Tractatus Logico-Philosophicus*. İstanbul: B/ F/ S Yay. (Çev. Oruç Aruoba)

Bu kitapta çevirmenin tüm metni uzmanlığıyla kuşattığını, son derece görünür olduğunu, başlangıca eklediği “Metin Üzerine Not” başlıklı kaynak metin ve çevirilerine ilişkin bilgi yanı sıra çevirmen notları açıklamasından da anlıyoruz.

“(…) Çeviride, yer yer, Wittgenstein’in *Tractatus*’un ön-hazırlığı olarak yazdığı ya da yazdırdığı metinlere, kitabın bir el yazmasına ve Wittgenstein’in metin ile çevirisi konusunda İngilizceye çevirenlere yaptığı açıklamalar başvurmuştur.”

Çevirmen yalnızca kaynak metni kitaba eklemekle kalmamış buraya ekleyemediği ama çevirmen olarak yararlandığı öteki metinleri de okuruyla

paylaşmak böylece ona araştırmacı çevirmen kimliğini sezdirmek için, özbetimleme yapıyor ve sözünü sürdürüyor:

“ Bu kaynaklarla ilgili; ayrıca çeviride, aslıyla birlikte yayınlanmasına karşın karanlık kalabilecek bazı noktalar ile bazı tek değinilerle ilgili notlar; kitabın bir öyküsü ile kitapla ilgili bazı konularda bazı açıklamalar, cildin sonundaki ‘Çevirenin Notlarına’ konmuştur. Bu notlardan anlaşılacak özelliklerden dolayı, kitaba bir ‘Dizin’ konmamıştır. Aynı şekilde, kitabın yukarıda belirtilen bütün basımlarında yer alan, Russell’in ‘Giriş’ yazısı da, yine notlarda görülecek nedenlerden dolayı, buradaki yayıma alınmamıştır. Oruç Aruoba”

Çevirmen, özbetimini, bu uzmanlık alanındaki yetkinliğiyle doğru orantılı olarak ayrıntılandırıyor ve çevirinin arkasına “Çevirenin Notları”, “Çeviri Üzerine Notlar”, “Açıklamalar” başlıklı üç bölüm daha ekliyor. (167-177)

KAYNAKÇA

Arrojo, Rosemary

1995 “The Death of the Author and the Limits of the Translator’s Visibility”, *Translation as Intercultural Communication* (ed. M.Snell Hornby, Z. Jettmarova, K. Kaindl), Amsterdam: John Benjamins.

Bengi Öner, Işın

1999 *Çeviri bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?* İstanbul: Sel Yay.

Dizdar, Dilek

1992 “Zerdüş Neden Böyle Dedi?” *Varlık Dergisi* Temmuz 1018: 30-33 “İki Ucu Dikenli Değnek: Çeviri” dosyası. İstanbul.

Eruz, Sakine

2000 *Çeviride ve Çeviri Eğitiminde Koşut Metinler. Studien zur Deutschen Sprache und Literatur*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

Göktürk, Akşit (1986) 1994 *Çeviri dillerin dili*. İstanbul: YKY.

Hermans, Theo

1996 “The Translator’s Voice in Translated Narrative” *Target* 8:1:23-48.

1997 “Çeviri Anlatıda Çevirmenin Sesi” (Çev. Alev Bulut) *Kuram* 15: 63-68.

Holmes, James S.

(1972) 1988 “The Name and Nature of Translation Studies” *Translated!* Amsterdam: Rodopi.

2000 “Çeviribilimin Adı ve Doğası” çev. Ayşenaz Koş. *Çeviri(bilim) Nedir?* Yay.Haz. M. Rifat İstanbul: Dünya

(1972) 1988 *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi.

Karadağ, Ayşe Banu

2005 "Dipnot Kullanıl(may)an *Katip Bartleby* Çevirileri Üzerine Neler Söyleyebilir bir 'Çevirmen-Eleştirmen'?" XIX Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi

Kiraly, Donald Charles

1997 "Think Aloud Protocols and the Construction of a Professional Translator Self-Concept"

The Cognitive Process in Translation and Interpreting. Ed. Joseph H. Danks, et al. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Lambert, José and Hendrik VanGorp

1985 "On Describing Translations" *The Manipulation of Literature* Hermans, Theo. London: Croom Helm

Rifat, M.

1983 *Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları. Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte*. İstanbul: YAZKO.

2007. *Metnin Sesi* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayıncılık. 2007

Tirkkonen-Condit

1991 *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag

Tirkkonen-Condit & John Laffling (eds.)

1993 *Recent Trends in Empirical Translation Research*. Joensuu.

Toury, Gideon

1985 "A Rationale for Descriptive Translation Studies" *The Manipulation of Literature*. Hermans, Theo. London: Croom Helm.

1995 *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam: John Benjamins.

Van Leuven-Zwart, Kitty M.

(1983) 1990 "Çeviri Betimlemesinde Yöntem Ve Bu Yöntemin Çeviri Uygulamasıyla Bağlantısı" çev. Müge Gürsoy - Yurdanur Salman. *Metis Çeviri* 10:56-64. İstanbul: Metis Yay.

Varlık Dergisi 1992 Temmuz 1018: 18-33 "İki Ucu Dikenli Değnek: Çeviri" dosyası. İstanbul.

Venuti, Lawrence

1995 *The Translator's Invisibility. A history of Translation*. London and N.Y.: Routledge.

Yazıcı, Mine

2001 *Çeviribilime Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

<http://www.ceviribilim.com> <http://www.istanbul.edu.tr> <http://www.transint.boun.edu.tr/>: